

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHISINING O‘QUVCHILAR BILAN MULOQOT JARAYONIDA YUZ IFODALARI MIMIKASINING IZOHLI-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

N.Abdualiyeva

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20541459>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining o‘quvchilar bilan pedagogik muloqot jarayonida yuz ifodalari, xususan kulish, jilmayish, qosh harakati, ko‘z ifodasi, og‘iz va lab mimikasining izohli-semantik xususiyatlari yoritiladi. Mimika o‘qituvchi nutqini to‘ldiruvchi, o‘quvchining emotsional holatiga ta‘sir ko‘rsatuvchi hamda dars jarayonida rag‘bat, ogohlantirish, hayrat, norozilik, mehr, ishonch va talabchanlik kabi ma‘nolarni ifodalovchi noverbal vosita sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, yuz ifodalarning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tomonidan tez va sezgir qabul qilinishi, ularning ta‘limiy faolligi, ruhiy holati va o‘qituvchiga bo‘lgan ishonchiga ta‘siri asoslab beriladi. Maqolada mimik belgilarni pedagogik vaziyatga mos, tabiiy va madaniyatli qo‘llash zarurligi ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, pedagogik muloqot, noverbal vositalar, mimika, yuz ifodalari, kulish, jilmayish, qosh mimikasi, ko‘z ifodasi, og‘iz mimikasi, semantik xususiyat, izohli ma‘no, emotsional ta‘sir.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining pedagogik muloqotida yuz ifodalari, ya‘ni mimik vositalar o‘quvchilarga ta‘sir ko‘rsatish, ularning e‘tiborini boshqarish, ruhiy holatini qo‘llab-quvvatlash va dars jarayonida emotsional muhit yaratishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalar o‘qituvchining yuzidagi eng mayda o‘zgarishlarni ham tez ilg‘aydilar. Shu sababli o‘qituvchining kulishi, jilmayishi, qoshini ko‘tarishi, ko‘zini qisishi, o‘qrayishi, og‘zini ochishi yoki lab harakatlari oddiy fiziologik holat emas, balki ma‘lum bir pedagogik va semantik ma‘noga ega noverbal belgi sifatida namoyon bo‘ladi. [1]

Yuz ifodalarining semantik xususiyati shundan iboratki, ular so‘zsiz ham muayyan ma‘no anglatadi. Masalan, o‘qituvchining jilmayishi o‘quvchiga nisbatan iliqlik, mehr, ma‘qullash, rag‘bat va ishonch ma‘nolarini bildiradi. Dars jarayonida o‘qituvchi o‘quvchining javobini jilmayib tinglasa, bola o‘z fikrini erkinroq aytishga harakat qiladi. Jilmayish, ayniqsa, tortinchoq va o‘ziga ishonchi past o‘quvchilar uchun ruhiy dalda vazifasini bajaradi. U pedagogik muloqotda “men seni tinglayapman”, “sen to‘g‘ri yo‘ldasan”, “qo‘rqma, davom et” kabi yashirin mazmunlarni ifodalaydi.

Kulish esa jilmayishga nisbatan ochiqroq emotsional holatni bildiradi. O‘qituvchining samimiy kulishi sinfda quvnoq, erkin va ijobiy psixologik muhit hosil qiladi. Ammo kulishning semantik ma‘nosi vaziyatga qarab o‘zgaradi. Samimiy kulish – bu quvonch, mamnunlik, rag‘bat va yaqinlikni bildiradi. Masxarali yoki kinoyali kulish esa o‘quvchini ranjitishi, uyaltirishi yoki unda qo‘rquv paydo qilishi mumkin. Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi kulish mimikasidan ehtiyotkorlik bilan foydalanishi lozim. Chunki “bola o‘qituvchining kulishini doimo ijobiy qabul qilmasligi, ba‘zan uni “ustimdan kulyapti” deb tushinishi mumkin. [2]

Qosh mimikasi ham pedagogik muloqotda kuchli semantik yukga ega. O‘qituvchining qoshini ko‘tarishi odatda hayrat, e‘tibor, savol, ogohlantirish yoki ajablanish ma‘nolarini bildiradi. Masalan, o‘quvchi kutilmagan javob berganda o‘qituvchi qoshini ko‘tarsa, bu “rostdanmi?”, “yana o‘ylab ko‘r”, “bu fikring qiziq” degan ma‘nolarni anglatishi mumkin. Agar qosh ko‘tarilishi iliqlik bilan

birga bo'lsa, u qiziqish va rag'batni bildiradi. Agar qosh ko'tarilishi jiddiy yuz ifodasi bilan qo'shilsa, u ogohlantirish yoki tanbeh semantikasini anglatadi.

Qoshning chimirilishi yoki qovog'ini solish esa ko'pincha norozilik, jiddiylik, talabchanlik, e'tiroz yoki ogohlantirish ma'nosini beradi. Darsda tartib buzilgan holatda o'qituvchi qoshini chimirib qarasa, bu so'zsiz “jim bo'l”, “diqqat qil”, “bu xatti-harakat noto'g'ri” degan pedagogik signaldir. Biroq bu mimik harakat haddan tashqari ko'p ishlatilsa, o'quvchilarda qo'rquv, siqilish va o'qituvchidan uzoqlashish hissini tug'dirishi mumkin. Demak, qosh mimikasi tartib-intizomni boshqarishda samarali vosita bo'lsa-da, u mehr va tushuntirish bilan uyg'unlashgandagina ijobiy natija beradi.

Ko'z ifodalari mimikaning eng ta'sirchan qismidir. O'qituvchining ko'zi orqali e'tibor, mehr, ishonch, jiddiylik, norozilik, ajablanish va ogohlantirish kabi ko'plab ma'nolar ifodalanadi. Masalan, ko'zini qisish ayrim vaziyatlarda sirli ishora, hazil, do'stona ogohlantirish yoki “tushundingmi?” degan yashirin savol ma'nosini bildirishi mumkin. O'qituvchi o'quvchiga ko'zini yengil qisib qarasa, bu “men seni tushundim”, “sen ham tushunding”, “bu sir emas, lekin ehtiyot bo'l” kabi noverbal mazmunlarni anglatadi.

Ko'zini olaytirish yoki o'qrayish esa ko'proq salbiy semantikaga ega. Bu harakat norozilik, jahldorlik, ogohlantirish, tanbeh, talabchanlik yoki keskin e'tiroz ma'nolarini bildiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi bunday nigohni tezda sezadi va undan ta'sirlanadi. O'qituvchining o'qrayishi ba'zan tartibni saqlashga yordam bersa-da, doimiy qo'llansa, bolada qo'rquv, o'z fikrini aytishdan tortinish va emotsional yopilish holatini yuzaga keltiradi. Shu sababli “ko'z orqali beriladigan tanbeh qisqa, vaziyatga mos va haddan tashqari keskin bo'lmasligi kerak”. [3]

Yaqin qarash, ya'ni o'quvchiga diqqat bilan tikilish ham alohida semantik xususiyatga ega. Agar o'qituvchi mehr bilan yaqin qarasa, bu “men seni eshityapman”, “fikring men uchun muhim”, “sen bilan muloqotdaman” degan ma'noni bildiradi. Ammo uzoq va keskin tikilish bosim, nazorat yoki ayblash semantikasini berishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi nigoh madaniyatiga ega bo'lishi, ko'z ifodasini bolaga ruhiy tayanch beruvchi vosita sifatida qo'llashi lozim.

Ko'z yumish ham turli ma'nolarni ifodalashi mumkin. Qisqa muddat ko'z yumish o'ylash, eslash, sabr qilish, vazminlik yoki ichki nazorat ma'nosini beradi. Masalan, o'qituvchi o'quvchining noto'g'ri javobidan keyin darhol tanbeh bermay, ko'zini yumib, bir lahza kutsa, bu “shoshilma”, “o'ylab ko'r”, “men seni tinglashga tayyorman” degan pedagogik mazmunni bildirishi mumkin. Ammo charchoq yoki befarqlik bilan ko'z yumish o'quvchilarda “o'qituvchi bizga e'tibor bermayapti” degan tasavvur uyg'otishi mumkin.

Og'iz mimikasi ham yuz ifodalarining muhim tarkibiy qismidir. O'qituvchining og'zini ochishi ko'pincha hayrat, ajablanish, tushuntirishga tayyorgarlik, ogohlantirish yoki javob berishga kirishish ma'nosini bildiradi. Masalan, o'quvchi kutilmagan fikr bildirganda o'qituvchining og'zi biroz ochilishi “bu javob meni hayratlantirdi” degan semantik belgidir. Darsda mavzuni jonlantirishda og'iz harakatlari o'qituvchi nutqining ifodaliligini kuchaytiradi.

Labni qisish yoki lablarni mahkam yopish esa norozilik, o'zini tiyish, sabr qilish, gapirmaslikka chaqirish yoki jiddiylik ma'nolarini anglatadi. O'qituvchi labini qisib, o'quvchiga qarasa, bu ko'pincha “hozircha gapirma”, “jim tur”, “men bundan mamnun emasman” degan noverbal signal bo'lishi mumkin. Biroq bu belgi juda keskin ifodalansa, bolada xavotir uyg'otadi. Shuning uchun lab mimikasi ham pedagogik vaziyatga mos va yumshoq tarzda qo'llanishi zarur.

Labni cho'chchaytirish yoki norozi holatda bukish esa ranjish, norozilik, ma'qullamaslik yoki ikkilanish semantikasini beradi. O'qituvchi bunday mimikani ko'p ishlatilsa, o'quvchi o'zini yetarlicha qadrlanmayotgandek his qilishi mumkin. Shu sababli boshlang'ich ta'limda og'iz va lab

mimikasi ko‘proq tushuntirish, rag‘batlantirish, samimiylik va mehr ifodasi bilan bog‘lanishi maqsadga muvofiqdir.

Yuz ifodalarining yana bir muhim jihati ularning birgalikda qo‘llanishidir. Masalan, jilmayish va mehrli nigoh birgalikda rag‘bat, ishonch va qo‘llab-quvvatlashni bildiradi. Qosh chimirilishi va o‘qrayish birgalikda kuchli norozilik yoki tanbeh semantikasini beradi. Og‘iz ochilishi va qosh ko‘tarilishi hayrat yoki ajablanishni kuchaytiradi. Demak, mimik belgilar alohida emas, balki kompleks holda ma‘no hosil qiladi. O‘qituvchi ana shu kompleks mimik tizimdan ongli foydalansa, dars jarayonida so‘zsiz ham aniq pedagogik ta‘sir ko‘rsata oladi.

“Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yuz ifodalari ko‘pincha so‘zdan ham kuchliroq ta‘sir qiladi. Chunki ular o‘qituvchining kayfiyati, munosabati va bahosini, avvalo, uning yuzidan o‘qiydilar. Shu bois mimika pedagogik muloqotda izoh beruvchi, baholovchi, rag‘batlantiruvchi, ogohlantiruvchi va emotsional qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qiladi”[4]. O‘qituvchining yuz ifodalari tabiiy, samimiy va vaziyatga mos bo‘lsa, u o‘quvchilar bilan ishonchli, iliq va samarali muloqotni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining mimikasi –bu oddiy yuz harakatlari majmuyi emas, balki pedagogik ma‘no tashuvchi murakkab noverbal tizimdir. Kulish va jilmayish rag‘bat, mehr va yaqinlikni; qosh ko‘tarilishi hayrat, savol yoki ogohlantirishni; qosh chimirilishi norozilik va talabchanlikni; ko‘z qisish ishora, hazil yoki yashirin kelishuvni; o‘qrayish tanbeh va keskin ogohlantirishni; ko‘z yumish o‘ylash, sabr yoki ichki nazoratni; og‘iz ochilishi hayrat va tushuntirishga tayyorgarlikni; labni qisish esa jimlik, norozilik yoki o‘zini tiyish ma‘nolarini ifodalaydi. Shunday ekan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi mimik vositalarning semantik imkoniyatlarini chuqur anglab, ularni bolalarning yosh, ruhiy va kommunikativ xususiyatlariga mos holda qo‘llashi zarur.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ekman P. Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. –New York: Times Books, 2003.
2. Argyle M. Bodily Communication. –London: Methuen, 1975.
3. Labunskaya V.A. Neverbalnoye povedeniye: sotsialno-perseptivniy podxod. –Rostov-na-Donu: Feniks, 1986.